

HENRYK MRUK

TENDENCJE ZMIAN W ROZKŁADACH DOCHODÓW I MAJĄTKU LUDNOŚCI W ŚWIECIE

W praktyce życia gospodarczego na pierwszym miejscu stawia się zwykle problematykę produkcji i wytwarzania, chociaż — jak pisał D. Ricardo¹ — zagadnienia podziału i rozkładu dochodów stanowią podstawowe problemy ekonomii. Tezę tę potwierdzają liczne badania prowadzone na tym polu na całym świecie, a także konflikty społeczne, które często rodzą się na tle nierównomierności podziału dochodów wśród członków społeczeństw. Uzasadnia to w pełni celowość omówienia tendencji w zakresie zmian w rozkładach dochodów ludności w różnych krajach świata i ustalenie kierunków, w jakich te zmiany będą przebiegać w przyszłości. Chodzi tutaj o przedstawienie nie tylko rozkładu dochodów pieniężnych, ale także nagromadzonego w gospodarstwach majątku. Warto również wskazać na wpływ, jaki wywiera na redystrybucję dochodów i majątku polityka państwa oraz na możliwości wyjaśniania różnic obserwowanych w poziomie dochodów gospodarstw domowych.

Analiza zmian w rozkładzie dochodów ludności na świecie w przekroju czasowym, a następnie przestrzennym, poprzedzona zostanie scharakteryzowaniem źródeł informacji pierwotnych.

I. ŹRÓDŁA I PORÓWNYWALNOŚĆ INFORMACJI

Prowadzenie badań w czasie i przestrzeni nastęrcza zwykle wiele kłopotów z zapewnieniem porównywalności materiałów źródłowych oraz stosowanych metod badawczych². Zmienność warunków gospodarowania oraz funkcjonowania społeczeństw obserwowana zarówno w czasie, jak

¹ Por. D. Ricardo, *Principles of Political Economy*, w: *Works and Correspondence of David Ricardo*, Cambridge 1951, s. 5.

² Występujące z różnym natężeniem procesy inflacyjne i zmiany w strukturze cen w wielu krajach wpływają na zmiany dochodów realnych, przy czym wpływ ten jest trudny do zmierzenia — por. S. W. Pronin, *Kritika burżuaznych koncepcji raspredielenia dochodow*, Moskwa 1978, s. 134-151.

i przestrzeni odciska swoje piętno na jakości materiałów źródłowych o poziomie i rozkładach dochodów oraz majątku gospodarstw domowych³.

Pojęcie dochodu definiowane jest na wiele sposobów i niemal w każdym badaniu obejmuje swoim zakresem nieco inny zestaw elementów. W krajach kapitalistycznych definiowanie dochodów związane jest najczęściej z istniejącym tam systemem podatkowym, który na swój sposób określa dochody danej osoby czy danego gospodarstwa. W każdym z państw funkcjonuje inny system opodatkowania dochodów, który wyłącza z obowiązku podatkowego wiele różnorodnych grup społecznych. Odmienność systemów podatkowych powoduje, że jeśli dysponujemy informacjami o poziomie i rozkładzie dochodów w kilku krajach, to fakt ten nie oznacza jeszcze, że informacje te są porównywalne. Praktycznie rzecz biorąc takie dane porównuje się w analizach (wobec braku ściślejszych) bacząc jedynie, aby nie mieszać informacji o dochodach przed opodatkowaniem z dochodami po opodatkowaniu.

Kolejnym utrudnieniem w zakresie porównywania dochodów jest występowanie różnorodnych transferów dochodowych oraz występowanie kategorii dochodów w naturze⁴. Transfery dochodów między ludnością, a szczególnie przepływ funduszy między państwem a społeczeństwem zmienia ostateczny rozkład dochodów. Zakres owych transferów nie jest przecież stały w poszczególnych społeczeństwach i odmienne mogą być także metody liczenia całkowitego dochodu. Praktycznie rzecz biorąc, ustalenie porównywalnych rozkładów dochodów po całkowitej redystrybucji jest sprawą niewykonalną. Dodatkowe komplikacje związane są z występowaniem dochodów w naturze, które mogą pochodzić zarówno od państwa, od pracodawcy, jak i od innych osób w społeczeństwie. Trudności w tym zakresie dotyczą nie tylko ustalenia dochodów w naturze, ale także wyrażania ich w formie wartościowej, co związane jest tak z niemierzalnością pewnych zjawisk, jak i zróżnicowaniem cen w poszczególnych krajach. Uwagi te są szczególnie istotne w przypadku krajów socjalistycznych, gdzie trudno mierzyć korzyści wynikające z szerszego stosowania konsumpcji zbiorowej i funduszu spożycia społecznego⁵.

³ Pomijamy tutaj kwestię zmian w rozkładach dochodów a majątku, wywołanych działalnością ekonomiczną członków gospodarstwa, prowadzoną na własny użytek — szerzej na ten temat: H. Mruk, *Metody mierzenia rozmiarów działalności ekonomicznej gospodarstwa domowego*, w: *Badania Rynkowe. Wybrane metody i wyniki*, (Zeszyty Naukowe AE, Seria I, Zeszyt 116), Poznań 1983, ss. 5 - 14.

⁴ C. Mincer jednak dowodzi, iż zróżnicowanie dochodów z pracy jest dominującym składnikiem całkowitego zróżnicowania dochodów — por. C. J. Mincer, *The Distribution of Labour Incomes: A Survey*, Journal of Economic Literature, 1970, Wol. 8. s. 1 - 26.

⁵ Por. W. F. Maiser, *Urowień życia nasilenia SSSR*, Moskwa 1977, s. 220 - 237.

Dalszy zespół trudności w zakresie porównywalności czasowej i przestrzennej wyników badań związany jest z definiowaniem i przyjmowaniem jednostki, na którą przeliczany jest dochód. W różnych krajach podawane są odmienne informacje poczynając od zarobków osób pracujących, poprzez dochody przeliczane na osobę, na gospodarstwo domowe, aż do dochodów przeliczanych na jednostkę konsumpcyjną. W niektórych opracowaniach i źródłach informacyjnych podawane są dochody kobiet i mężczyzn oraz różnorodnych grup gospodarstw, np.: gospodarstwa jednoosobowe, małżeństwo z dwojgiem dzieci itp.

Idealnym rozwiązaniem w tej kwestii byłoby opracowanie wspólnych dla wszystkich krajów przeliczników, na których opierałyby się analizy poziomu i rozkładu dochodów ludności. W tym celu podejmowane są próby skonstruowania jako podstawy gospodarstwa domowego o „standaryzowanej” wielkości, która zapewniałaby większą porównywalność wyników. Jednakże zróżnicowanie gospodarstw domowych przejawia się nie tylko w różnej liczebności osób i jednostek konsumpcyjnych, ale dotyczy także wieki innych czynników, jak na przykład struktura demograficzna czy struktura ludności według miejsca zamieszkania. Ten ostatni czynnik jest bardzo istotny, bowiem z badań wynika, że przeciętne dochody ludności wiejskiej (lub inaczej rolniczej) są niższe niż przeciętne dochody ludności miejskiej⁶. Inaczej, będzie kształtować się poziom i rozkład dochodów w kraju, w którym większa część ludności zamieszkuje na wsi i w kraju, w którym ludność wiejska stanowi niewielki odsetek społeczeństwa. Wysokim odsetkiem ludności rolniczej charakteryzują się kraje rozwijające się, natomiast w krajach rozwiniętych gospodarczo procent ludności wiejskiej jest znacznie mniejszy.

Kolejne trudności związane z zapewnieniem porównywalności dochodów łączą się z niejednorodnością źródeł statystycznych przy uzyskiwaniu materiałów pierwotnych. Źródłami statystycznymi w zakresie dochodów ludności są informacje pochodzące z systemu opodatkowania dochodów, spisów dochodów oraz z badań prowadzonych wśród odpowiednio dobranej próbki gospodarstw domowych⁷.

W wielu krajach informacje na temat zróżnicowania dochodów gospodarstw domowych bazują na wykorzystaniu danych pochodzących z systemu opodatkowania dochodów. W poszczególnych systemach podatkowych stosuje się różny poziom granicy dochodów zwolnionych z obowiązku zgłaszania do opodatkowania oraz różne zasady wyodrębniania podmiotów opodatkowania (na przykład: osoba zarobkująca, małżonkowie itp.). Niemal w każdym społeczeństwie z opodatkowania wy-

⁶ Por. J. R. Bellerby, *Agriculture and Industry Relative Income*, London 1956.

⁷ Szerokie omówienie różnorodnych źródeł informacji o dochodach ludności Cna «przykładzie Wielkiej Brytanii» znajduje się w pracy T. Stark, *Personal Incomes, Reviews of United Kingdom Statistical Sources*, Volume VI. Oxford 1978.

łączone są niektóre składniki dochodów (np. darowizny, dziedziczenia, odsetki od oszczędności i inne), co także wpływa na ostateczny kształt rozkładu dochodów. Wspomniane powyżej niedoskonałości tego źródła informacji są jednocześnie powodem prowadzenia badań nad poziomem i rozkładem dochodów na podstawie próbek gospodarstw domowych. To źródło informacji ma tę zaletę, że badania mogą być prowadzone kilkakrotnie w ciągu roku, co zwiększa wiarygodność i kompletność materiałów pierwotnych. Ponadto prowadzenie takich badań umożliwi wprowadzenie dokładnej i stałej definicji dochodów. Różnorodne agencje międzynarodowe i krajowe prowadzą swoje badania przy wykorzystaniu tego źródła informacji. Jednakże i tutaj wskazuje się na określone niedoskonałości, co zmniejsza stopień porównywalności uzyskiwanych wyników syntetycznych⁸.

Wiadomo, iż rozkład dochodów nie jest rozkładem normalnym, ale charakteryzuje się pewnym stopniem asymetrii. Różny jest zatem udział gospodarstw domowych osiągających określony poziom dochodów. Nie ma natomiast na tyle dokładnych metod, które zapewniłyby odpowiedni udział gospodarstw w wyodrębnionej próbce badawczej. Wątpliwości tego typu łączą się zwykle z udziałem gospodarstw domowych w najwyższych dochodach, które w sposób istotny wpływają na ostateczne wyniki. Ponadto gospodarstwa uzyskujące wysokie dochody znacznie częściej odmawiają udziału w badaniach ankietowych, co odbija się z kolei na reprezentatywności badanej próbki, a ostatecznie na końcowych rezultatach badawczych.

Kolejne uwagi odnośnie do omawianego źródła informacji dotyczą struktury badanych gospodarstw według liczebności osób tworzących gospodarstwo. Zastrzeżenia te bazują na faktach, że gospodarstwa o różnej liczbie osób dysponują innymi, przeciętnymi dochodami. W krajach gospodarczo rozwiniętych obserwuje się istotne różnice między wyższymi dochodami gospodarstw 5 - 6-osobowych i niższymi dochodami gospodarstw 1-osobowych. Powodem tych różnic jest fakt, iż gospodarstwa 1-osobowe to najczęściej albo osoby bardzo młode i uzyskujące stosunkowo niskie dochody, albo osoby starsze, otrzymujące emerytury. Jeśli zatem w jednym kraju udział gospodarstw jednoosobowych będzie znacz-

⁸ Możliwość nieściśłości w prowadzeniu badań ankietowych na temat rozkładu dochodów W. Scott zilustrował następującym przykładem: empirycznym. W pewnym momencie przeprowadzono na danym obszarze badanie „A”. Po upływie sześciu miesięcy wykonano — na tej samej próbie — identyczne badanie „B”. Po upływie roku od badania „A” powtórzono badanie określone jako „C”. Okazało się, że wyniki badań „B” i „C” są niemal identyczne (taki sam rozkład dochodów według wielkości), natomiast wyniki „A” różniły się zdecydowanie. Po głębszej analizie okazało się, że w badaniu „A” część ankietów pomyliła dochód gospodarstwa % dochodem głowy gospodarstwa, co łączyło się z mniejszymi kwalifikacjami ankietów w pierwszym badaniu — por. W. Scott, *Concepts and Measurement of Poverty*, Geneva 1981, s. 57 - 58.

Tabela 1

Liczebność gospodarstwa domowego a rozkład dochodów w krajach OECD

Kraj	Gospodarstwa 1-osobowe jako odsetek ogółu gospodarstw domowych			Odsetek dochodów opodatkowanych otrzymywanych przez 40% najbiedniejszych gospodarstw domowych	
	dane kraj w OECD	dane „standaryzowane”	dane ze spisów	na podstawie danych OECD o strukturze liczebności gospodarstw	na podstawie danych „standaryzowanych”
Australia	9,5	23	13,5	20,1	17,0
Kanada	26,4	23	13,4	16,8	17,2
Francja	21,4	23	20,3	14,1	13,9
RFN	23,5	23	25,1	16,8	16,8
Japonia	9,5	23	13,7	21,0	19,5
Holandia	45,4	23	17,3	18,1	23,6
Hiszpania	6,6	23	8,0	17,8	14,4
Szwecja	37,3	23	25,3	19,7	21,4
W. Brytania	18,9	23	21,4	18,9	18,3
St. Z. Ameryki	19,1	23	17,6	15,2	15,8

Źródło: D. McGranahan, *International Comparability of Statistics on Income Distribution*, Geneva 1979, s. 16.

nie większy niż w drugim kraju, to może to wpływać na uzyskiwane wyniki w zakresie mierników rozkładu dochodów. Zróżnicowanie struktury badanej próbki według liczebności gospodarstw domowych może zniekształcać rezultaty badań prowadzonych zarówno w czasie, jak i w przestrzeni. Ilustracją tego zagadnienia są informacje zawarte w tabeli 1 obrazujące udział gospodarstw jednoosobowych w ogólnej liczbie gospodarstw oraz zróżnicowanie rozkładu dochodów w kilku krajach świata. Udział -gospodarstw jednoosobowych w ogólnej liczbie gospodarstw różnicuje się wyjątkowo silnie w zależności od źródła informacji. Najwyższe zróżnicowanie charakterystyczne jest dla danych bazujących na próbkach gospodarstw domowych. Znacznie mniejsze rozpiętości występują w przypadku uwzględniania informacji pochodzących ze spisów. W trzecim wariantcie zawarty jest stały dla wszystkich krajów udział gospodarstw jednoosobowych, opierający się na standaryzowanej strukturze wielkości gospodarstw. Standaryzowana struktura opiera się na następujących udziałach gospodarstw o liczebności: 1-osobowe — 23%, 2-osobowe — 28%), 3-osobowe — 17%, 4-osobowe — 16%, 5- i więcej osobowe — 16%. Można mieć jednak wątpliwości, czy zastosowanie standaryzacji nie zniekształca uzyskanych wyników w zbyt dużym stopniu — widać to na przykładzie Hiszpanii w załączonej tabeli 1. Natomiast na przykładzie Australii i Kanady można zaobserwować istotny wpływ

struktury gospodarstw domowych na zróżnicowanie dochodów mierzone udziałem dochodów otrzymywanych przez 40% gospodarstw o najniższych dochodach. Pozostałe nieścisłości łączą się z wiarygodnością i kompletnością informacji o poziomie dochodów gospodarstwa uzyskiwanych w trakcie badań ankietowych.

Najczęściej wskazuje się na następujące przyczyny pojawiania się błędów w (szacowaniu poziomu własnych dochodów:

1. Ograniczone rozeznanie w zakresie poziomu dochodów gospodarstwa domowego. Odnosi się to do sytuacji, kiedy wywiad prowadzony jest z osobą nie mającą pełnego rozeznania o całkowitych dochodach gospodarstwa (np. żona nie orientuje się w całkowitych dochodach wszystkich członków gospodarstwa). Ponadto w poszczególnych społeczeństwach różny jest poziom wiedzy ludności, a w niektórych przypadkach pojawia się nawet bariera analfabetyzmu.

2. Okres prowadzenia badań może także wpływać na udzielane informacje o dochodach. Jeśli pytamy o dochody roczne to łatwo o pomyłki wynikające z zawodności pamięci ludzkiej. Jeżeli badamy dochody w danym momencie czasu, to może on być wyjątkowo mało reprezentatywny dla dłuższego odcinka czasu.

S. Trudności związane z szacowaniem wartości dochodów otrzymywanych w naturze i pochodzących z pracy członków gospodarstwa domowego wykonywanej na własny użytek.

Porównywalność rezultatów badawczych uzależniona jest nie tylko od informacji pierwotnych, ale także od metod ich przetwarzania i uzyskiwanych tą drogą mierników syntetycznych. Zastosowanie odmiennych metod czy to w przekroju czasowym, czy to w przekroju przestrzennym, może uniemożliwiać albo poważnie ograniczać porównywalność wyników. Pomimo wielu zastrzeżeń zgłaszanych do mierników badania rozkładu dochodów ludności, porównywalność rezultatów badawczych jest w tym zakresie większa niż w odniesieniu do źródeł statystycznych. Powszechnie stosowaną metodą przez większość badaczy przy porównaniach czasowych i przestrzennych rozkładu dochodów jest współczynnik koncentracji⁹. Miernik ten jest wyjątkowo uniwersalny i obliczany prawie w każdym badaniu zróżnicowania dochodów i majątku. Stałość tej metody jest w tym przypadku bardzo korzystna przy różnorodnych porównaniach, chociaż i tutaj wskazuje się na jej niedoskonałości¹⁰.

Ponadto porównania rozkładów dochodów i majątku opierają się na decylach i kwintylach, które także przedstawiane są w większości opracowań poświęconych zróżnicowaniu dochodów. Najczęściej podaje się

⁹ Posługujemy się tutaj terminem współczynnik koncentracji, który nazywany jest współczynnikiem Gini przez jednych badaczy i współczynnikiem Bortkiewicza lub Pearsona — przez innych.

¹⁰ Szerzej na ten temat pisze P. Taubman, *Income Distribution and Redistribution*, Massachusetts 1978, s. 17.

— w przypadku stosowania tych mierników — wielkości skrajne, to znaczy odsetek dochodów uzyskiwanych przez 20% lub 40% gospodarstw o najniższych dochodach, albo odsetek dochodów otrzymywanych przez 10% lub 20% gospodarstw o dochodach najwyższych.

II. ZRÓŻNICOWANIE DOCHODÓW W CZASIE

Badania poziomu i rozkładu dochodów ludności stanowiły przedmiot zainteresowań wielu badaczy w poszczególnych krajach świata, nie tylko z uwagi na ekonomiczne związki między dochodami a całą sferą gospodarowania¹¹, ale także z uwagi na zainteresowania polityki państwa i polityki społecznej zagadnieniami sprawiedliwości i równości rozkładu dochodów społeczeństwa. Dzięki tym zainteresowaniom istnieją informacje o koncentracji dochodów i majątku gospodarstw domowych w przekroju wielu lat, niekiedy sięgających nawet ubiegłego wieku. Umożliwia to wyodrębnienie tendencji w zakresie zróżnicowania dochodów w przekroju czasowym oraz — co należy uznać za bardzo istotne — wyodrębnianie czynników kształtujących określone tendencje. Rozważania takie można prowadzić na podstawie szeregów czasowych budowanych dla określonego kraju. W tym też sensie trudno jednoznacznie rozdzielić badania czasowe od badań przestrzennych. Omawiając zmiany w czasie będziemy się starali pokazywać wskaźniki rozkładów dochodów w przekroju lat, bazując przy tym na przykładach wybranych krajów. W przypadku analizy przestrzennej skoncentrujemy się na porównaniach (międzynarodowych, które z kolei dokonywane będą dla danych momentów czasowych).

Analiza parametrów rozkładów dochodów w długich odcinkach czasu, przekraczających 20 lat, a sięgających nawet lat 50, pozwala na wyodrębnienie zasadniczych tendencji rozwojowych¹². Tendencje te ulegają niekiedy załamaniu (np. okresy wojen czy kryzysów gospodarczych), ale są możliwe do zaobserwowania w długim okresie czasu.

Przy dokonywaniu porównań w czasie należy pamiętać, że wyniki badań obciążone są zmianami siły nabywczej pieniądza, jaka w tym czasie następuje. Czynnikiem ten jest jednakże bardziej, istotny przy omawianiu poziomu dochodów niż przy charakteryzowaniu syntetycznymi miernikami rozkładu dochodów.

Obserwacje i badania prowadzono w różnych krajach i w odmiennych odcinkach czasu wskazują na występowanie wyraźnej prawidłowości polegającej na zmniejszaniu się stopnia zróżnicowania dochodów

¹¹ Por. A. J. Buraczas, *Teorii sprosa (makroanaliz)*, Moskwa 1970.

¹² Por. H. Lydall, *The Structure of Earnings*, Oxford 1968, s. 239.

Tabela 2

Współczynniki koncentracji R rozkładu dochodów w wybranych latach i wybranych krajach świata

Kraj	RFN		Dania		Wielka Brytania		Holandia		Szwecja		Norwegia		USA	
Lata	1936	1950	1939	1952	1938	1964	1938	1962	1935	1963	1865	1950	1903	1956
R	49	45	50	44	43	40	48	44	54	40	50	32	50	33

Źródło: J. Tinbergen, *Income Distribution (Analysis and Policies)*, s. 17.

ludności wraz z upływem czasu. Według badań J. Tinbergena¹³, bazujących na różnych okresach czasu dla kilku krajów (głównie europejskich), stopień zróżnicowania dochodów ludności mierzony wskaźnikiem procentowym współczynnika koncentracji zmniejsza się przeciętnie co roku o 0,6%. Wyliczenia te zostały oparte na rzeczywistych wartościach współczynnika koncentracji R, które zawarte są w tabeli 2.

Zastosowanie innych mierników do opisu rozkładu dochodów przez tegoż autora pozwoliło na sformułowanie dodatkowych wniosków, zgodnych z wysuniętą wcześniej prawidłowością o zmniejszaniu się rozpiętości w dochodach wraz z upływem czasu. Jednym z tych dodatkowych spostrzeżeń *jest* fakt zmniejszającego się udziału grup ludności o najwyższych dochodach w ogólnym rozkładzie dochodów oraz zwiększenie się udziału grup o najniższych dochodach. Tendencja ta obserwowana była w kilku dekadach XX wieku. Dalszym uogólnieniem wysuniętym przez Tinbergena jest obserwacja, iż zredukowanie nierównomierności w rozkładzie dochodów o połowę (w ujęciu procentowym współczynnika R) wymagało od 50 do 85 lat w różnych krajach.

Zmniejszanie się rozpiętości w rozkładzie dochodów ludności zaobserwował także D. Murray¹⁴ na przykładzie Australii w latach 1968-1974, a więc nawet w dość krótkim czasie. Zaobserwował on zmniejszenie się nierównomierności rozkładu dochodów w Australii w okresie 1973 - 1974 w stosunku do okresu 1968-1969. Obliczenie współczynników koncentracji dla różnych grup pozwoliło na ustalenie czynników łagodzących nierównomierności rozkładu dochodów. W tym przypadku oddziaływały tutaj następujące przyczyny:

1. Szybciej wzrastały dochody kobiet niż dochody mężczyzn. Z uwagi na to, iż dochody kobiet były niższe niż dochody mężczyzn, zmiana ta prowadziła do zmniejszania się zróżnicowania dochodów.

2. Dochody osób o niższym poziomie wykształcenia wzrastały szybciej niż dochody osób z wykształceniem wyższym.

¹³ Por. J. Tinbergen, *Income Distribution (Analysis and Policies)*, Amsterdam, Oxford, New York 1975, s. 17 - 27.

¹⁴ D. Murray, *Changes in Income Inequality: Australia, 1968 - 1969 to 1973 - 1974*, The Review of Income and Wealth, September 1979, series 25, number 3, ss. 316 - 323.

3. Nieco szybciej wzrastały dochody osób młodych i starszych, natomiast w wolniejszym tempie przyrastały dochody osób w średnim wieku.

Ogólniejsze badania nad rozkładami dochodów ludności w okresie dłuższym niż jeden wiek doprowadziły S. Kuznetza do opisanego zmian w zróżnicowaniu dochodów społeczeństwa przy pomocy kształtu odwróconej litery U. Kształt tej krzywej obrazuje zmiany zachodzące w rozpiętościach między grupami ludności o najwyższych i najniższych dochodach w długiej serii czasowej¹⁵. Stosownie do zaprezentowanego kształtu odwróconej litery U, najpierw występowały tendencje do zwiększania się różnic w dochodach ludności, a następnie zróżnicowanie dochodów uległo powolnemu zmniejszaniu. Wzrost rozpiętości w dochodach związany był z rodzeniem się kapitalizmu i wykorzystywaniem wielu pokoleń robotników. W dalszym rozwoju gospodarczym, wraz z tworzeniem się organizacji związkowych robotników jako siły przeciwstawnej, kapitałowi oraz wraz ze wzrostem roli państwa jako organizatora «polityki społecznej, wzrost zróżnicowania dochodów uległ zatrzymaniu, a następnie rozpoczął się proces łagodzenia rozpiętości w dochodach, który trwa nadal. Należy sobie jednak zdawać sprawę z faktu, iż w chwili obecnej są na świecie kraje, w których trwa jeszcze proces zwiększania się zróżnicowania dochodów¹⁶.

Zmniejszanie zróżnicowania dochodów w czasie widoczne jest także na przykładzie rozpiętości płac różnorodnych grup gospodarstw domowych. Przykładem mogą być tutaj badania prowadzone przez Z. Jacukowicz¹⁷ nad rozpiętością płac nauczycieli w kilkunastu krajach świata w długim okresie czasu. Z badań tych wynika wniosek (potwierdzający prawidłowość ogólną), że w przekroju czasowym występuje tendencja zmniejszania rozpiętości płac nauczycieli.

Obserwowane dotąd zmniejszanie się zróżnicowania dochodów na świecie w przekroju czasowym prowadzi do postawienia pytania, jaka jest granica zmniejszania się tych rozpiętości. Innymi słowy mówiąc można się zastanawiać, do jakiego poziomu współczynnika koncentracji będzie się zmniejszać zróżnicowanie dochodów? Czy taka granica w ogóle istnieje i czym może ona być uwarunkowana? Czy rozwój gospodarczy społeczeństwa i «bodźcowe oddziaływanie zróżnicowania dochodów

¹⁵ Por. na ten temat — S. Kuznetz, *Economic Growth and Income Inequality*, American Economic Review, 1955. Vol. 45. s. 1-28 oraz G. S. Fields, *Poverty, Inequality, and Development*, Cambridge 1980, s. 122.

¹⁶ Tendencje takie występują w krajach o bardzo niskim stopniu rozwoju gospodarczego — por. E. K. Akpa, *The Size Distribution of Income in Liberia*, The Review of Income and Wealth, December 1981, series 27, number 4, ss. 387 -400.

¹⁷ Por. Z. Jacukowicz, *Place nauczycieli w różnych krajach*, Polityka Społeczna 1980, nr 1, s. 34-36.

może mieć miejsce przy ciągłym zmniejszaniu się rozpiętości w dochodach społeczeństwa? W tej chwili nie ma warunków do udzielenia odpowiedzi na powyższe pytania wobec braku 'możliwości «przeprowadzenia badań empirycznych i nieistnienia teorii wyjaśniającej zmienność zróżnicowania dochodów w czasie. Nie ulega wątpliwości, że kryzys w gospodarce światowej z początku lat siedemdziesiątych i następny z początku lat osiemdziesiątych (gwałtowny wzrost bezrobocia) powodował zahamowania w omawianych tendencjach. Te «drobne załamania w ogólnej tendencji nie będą miały większego znaczenia, kiedy w przyszłości ujmowane będą w spojrzeniu długookresowym. Można jednakże zakładać, iż tempo zmniejszania się zróżnicowania dochodów będzie niższe w pierwszej połowie obecnego stulecia. Opierając się na kształcie odwróconego U Kuznetza można przypuszczać, że zmniejszenie się zróżnicowania dochodów przybliżyć się będzie do asymptoty równoległej do wydłużonego ramienia tej krzywej.

Częściowym potwierdzeniem tej tezy są wyniki badania stopnia równomierności rozkładu dochodów ludności w Polsce w okresie 1956-1980. W okresie tym utrzymywała się w miarę niezmienna wartość współczynnika koncentracji rozkładu dochodów¹⁸. Natomiast lata 1981-1982 przyniosły dość wyraźne zmniejszenie poziomu współczynnika koncentracja dochodów, w wyniku wprowadzonych podwyżek płac nominalnych oraz wypłaconych rekompensat¹⁹.

Oceniając rozpiętości dochodów w przekroju czasowym należy także wspomnieć o odmienności rozkładu dochodów przed opodatkowaniem oraz po opodatkowaniu. W zdecydowanej większości krajów działanie systemu podatkowego zmierza w kierunku zmniejszenia zróżnicowania dochodów. Potwierdzają to wyniki różnorodnych badań prowadzonych w różnych okresach czasowych i w wielu krajach. Zależnie od systemu podatkowego funkcjonującego' w danym kraju, zróżnicowanie dochodów zmniejszało się w różnym stopniu. W rozkładzie dochodów po opodatkowaniu wzrastał udział dochodów gospodarstw •biedniejszych i malał udział dochodów gospodarstw bogatszych.

Obszerne studium nad rozkładami dochodów w czasie na przykładzie kilku krajów świata przeprowadził M. Schnitzer²⁰. Badania tego autora udokumentowane bogatym materiałem liczbowym, wskazują wyraźnie

¹⁸ Por. L. Beskid, T. Czołoszyński, *Problemy nierównomierności rozkładu płac realnych netto w Polsce w okresie 1956-1970*, Warszawa 1972 oraz W. Krencik, *Długookresowe tendencje zmian struktury płac w Polsce w latach 1956-1978*, w: *Studia i Materiały*, Warszawa 1980, z. 21, s. 193.

¹⁹ Por. J. Kordos, *Szacunek rozkładu wysokości płacy za styczeń 1981*, *Wiadomości Statystyczne* 1981, nr 6 oraz Z. Jacukowicz, *Problemy spłaszczenia płac w Polsce*, *Polityka Społeczna* 1983, nr 7.

²⁰ M. Schnitzer, *Income Distribution, A Comparative Study of the United States, Sweden, West Germany, East Germany, The United Kingdom, and Japan*, New York, Washington, London 1974.

na zmniejszanie się zróżnicowania dochodów pod wpływem opodatkowania. Autor posłużył się głównie decylami oraz kwintylami i wykazał, że udział dochodów po opodatkowaniu ostatniego kwintyla lub decyla w ogólnych dochodach zmniejsza się o kilka punktów procentowych na korzyść udziału gospodarstw biedniejszych.

Jednym z nielicznych autorów, którzy dowodzą, iż zróżnicowanie dochodów po opodatkowaniu jest wyższe niż przed opodatkowaniem jest D. Karageorgas²¹. Obliczenia tego autora wykonane w Grecji w 1969 roku dowodzą, iż zróżnicowanie dochodów przed opodatkowaniem mierzone współczynnikiem koncentracji wynosiło 0,59, natomiast po opodatkowaniu — 0,61. Taka proporcja powyższych wskaźników powodowana jest — zdaniem autora — małą skutecznością systemu podatkowego, który pozwala na ukrywanie znacznej części dochodów przez gospodarstwa bardzo bogate. W stwierdzeniu tym jest niewątpliwie wiele słuszności, ale z drugiej strony należy również pamiętać, iż oparcie się na informacjach pochodzących z różnych źródeł statystycznych może wpływać na uzyskiwane wyniki.

Z dochodami ludności związane jest ściśle zagadnienie rozkładu majątku posiadanego przez gospodarstwa domowe, szczególnie w odniesieniu do systemu kapitalistycznego. Zgromadzony i posiadany w gospodarstwie domowym majątek jest z jednej strony funkcją dochodów uzyskiwanych w długim okresie, a z drugiej strony warunkuje on otrzymywanie wysokich dochodów w przyszłości. Można zatem oczekiwać, iż zmiany w zróżnicowaniu dochodów ludności będą wywoływać, a zarazem będą wynikiem podobnych zmian w stopniu zróżnicowania majątku. Prowadzone studia i badania empiryczne pozwoliły na sformułowanie prawidłowości, iż w długim okresie czasu zróżnicowanie majątku posiadanego przez gospodarstwa domowe ulega zmniejszeniu. Oznacza to, że w przekroju czasowym rozkład majątku według wysokości jego wartości jest coraz bardziej równomierny, chociaż nie w tak dużym stopniu jak rozkład dochodów według wysokości.

Badania nad rozkładem majątku według wysokości są bardziej utrudnione niż badania dochodów z uwagi na mniejszą ilość źródeł etatystycznych w tym zakresie oraz złożonością prowadzenia odrębnych badań empirycznych. Przeprowadzone przez A. B. Atkinsona i A. J. Harrisona²² badania nad rozkładem majątku w Wielkiej Brytanii wskazują, iż staje się on coraz bardziej równomierny. Dla przykładu można podać,

²¹ D. Karageorgas, *The Distribution of Tax Burden by Income Groups in Greece*, *The Economic Journal* 1973, June, s. 436-447. Odwrotne proporcje w tym zakresie zostały wykazane w innych badaniach prowadzonych w Grecji na początku lat siedemdziesiątych — T. Lianos, K. Prodromidis, *Aspects of Income Distribution in Greece*, Athens 1974, s. 47-48.

²² Por. A. B. Atkinson, A. J. Harrison, *Wealth, Reviews of United Kingdom Statistical Sources*, Volume VI, Oxford 1978, s. 32.

że w latach 1911-1913 zaledwie 1% osób dorosłych powyżej 25 roku życia w Wielkiej Brytanii posiadał 66% wartości majątku, natomiast w 1970 roku odsetek ten wynosił 31%. Przytoczone dane wskazują jednocześnie, że rozkład majątku charakteryzuje się znacznie większą koncentracją niż rozkład dochodów społeczeństwa. Zmniejszanie się zróżnicowania w rozkładach majątku wśród ludności obserwowane było także przez wielu innych badaczy. R. Spant²³ wykazał zmniejszanie się zróżnicowania majątku w Szwecji w okresie od 1920 do 1975 roku. O ile w 1920 roku 1% najbogatszych gospodarstw domowych w Szwecji posiadał 50% całkowitego majątku, o tyle w roku 1975 odsetek ten zmalał do około 20%. Zróżnicowanie to — zdaniem tegoż autora — było mniejsze w Szwecji niż w takich krajach jak RFN, Wielka Brytania, Stany Zjednoczone czy Dania.

N. Podder i N. C. Kakwani²⁴ wykazali zmniejszanie się zróżnicowania majątku w Australii w oparciu o współczynnik koncentracji. Wartość tego wskaźnika wyliczona dla roku 1915 dla Australii wynosiła 0,861, a dla lat 1966 - 1967 obniżyła się do poziomu 0,52.

Analizując rozkład majątku w Australii zaobserwowano ponadto, iż nierównomierny jest rozkład zadłużenia gospodarstw o różnej wartości posiadanego majątku. Okazało się, że najbogatsi zadłużeni są w bardzo małym stopniu, natomiast wysokie zadłużenie występuje wśród gospodarstw o średnim poziomie zamożności.

P. M. Lyons na przykładzie badań przeprowadzonych w Irlandii wykazał, iż 5% najbogatszych w 1966 roku skupiało 63% całkowitego majątku, natomiast 62% osób dorosłych nie posiadało żadnego majątku²⁵.

Z powyższych rozważań wynika, iż zróżnicowanie dochodów oraz majątku ulega powolnemu zmniejszaniu w długich okresach czasu. Zróżnicowanie dochodów jest mniejsze niż zróżnicowanie majątku, co ma swoje uzasadnienie w zależnościach między dochodami a majątkiem, mających charakter sprzężenia zwrotnego.

III. ZRÓŻNICOWANIE DOCHODÓW W WYBRANYCH KRAJACH ŚWIATA

Przestrzeń jest kolejnym elementem różnicującym rozkłady dochodów i majątku gospodarstw domowych. Oczywiście przestrzeń jako taka nie jest czynnikiem różnicującym dochody, ale jest syntezą wielu róż-

²³ R. Spant, *The Development of the Distribution of Wealth in Sweden*, The Review of Income and Wealth, March 1981, series 27, number 1, ss. 65-73.

²⁴ N. Podder, N. C. Kakwani, *Distribution of Wealth in Australia*, The Review of Income and Wealth, March 1976, series 22, number 1, ss. 75 - 92.

²⁵ P. M. Lyons, *The Size Distribution of Personal Wealth in the Republic of Ireland*, The Review of Income and Wealth, June 1974, series 20, number 2, ss. 181 - 202.

norodnych czynników, które w danym miejscu powodują inny rozkład zamożności niż na innym obszarze. Niejednakowy stopień rozwoju gospodarczego i społecznego w krajach świata przejawia się w różnym stopniu rozpiętości między najniższymi i najwyższymi dochodami. Poza czynnikiem rozwoju gospodarczego, w każdym kraju istnieje cała gama czynników o charakterze pozaekonomicznym (tradycje, przyzwyczajenia), które w sposób istotny wpływają na zróżnicowanie dochodów²⁶.

Omawianie zróżnicowania dochodów w przestrzeni rozpoczniemy od porównania rozpiętości dochodów społeczeństwa między krajami socjalistycznymi i kapitalistycznymi. Nie trzeba dowodzić, iż takie porównania są bardzo trudne z uwagi na wiele różnic występujących między tymi grupami krajów. Obok odmienności ekonomiczno-gospodarczych trzeba tutaj także wskazać na różnice historyczne i kulturowe. Poza tym istnieją różnice w definicjach dochodów oraz odmienne są źródła kreowania dochodów w tych systemach.

Według M. Schnitzera²⁷, dochody w krajach kapitalistycznych zależą głównie od trzech czynników: ziemi, kapitału i pracy oraz polityki rządu w zakresie systemu podatkowego i płatności transferowych. W krajach socjalistycznych natomiast poziom i rozkład dochodów kształtowany jest w systemie gospodarki planowej przy dużym ograniczeniu dochodów płynących z kapitału. Wylimitowanie roli kapitału jako czynnika kreującego dochody w gospodarce socjalistycznej winno — z teoretycznego punktu widzenia — prowadzić do zmniejszenia rozpiętości w dochodach. Teza ta znalazła potwierdzenie w przeprowadzonych przez R. Schnitzera badaniach, w których wykazał, że zróżnicowanie dochodów w krajach socjalistycznych jest mniejsze niż w krajach kapitalistycznych. Wnioski te potwierdził swoimi badaniami J. M. Michal²⁸, który omawiał zróżnicowanie dochodów w kilku krajach socjalistycznych w porównaniu z krajami kapitalistycznymi. Autor ten stwierdza, że dochody w krajach socjalistycznych są bardziej równomiernie rozłożone niż w krajach kapitalistycznych, również w odniesieniu do mniejszych państw kapitalistycznych. Wniosek ten jest dla autora oczywisty z uwagi na fakt nie występowania (lub występowania w ograniczonym zakresie) dochodów z tytułu własności w gospodarce socjalistycznej, które są z natury rzeczy bardziej skoncentrowane niż dochody z pracy. Z uwagi na te różnice między systemami, autor zanalizował jedynie rozkład docho-

²⁶ Zróżnicowanie dochodów między krajami świata wydaje się większe niż zróżnicowanie dochodów wewnątrz jakiegoś kraju — por. A. B. Atkinson, *The Economics of Inequality*, Oxford 1975, s. 27.

²⁷ Por. M. Schnitzer, *Income Distribution*, s. 3.

²⁸ J. M. Michal, *Size-Distribution of Earnings and Household Incomes in Small Socialist Countries*, *The Review of Income and Wealth*, December 1973, series 19, number 4, ss. 407 - 427.

dów z pracy. Także w tym przypadku okazało się, że dochody z pracy rozłożone są bardziej równomiernie w krajach socjalistycznych²⁹.

Przestrzenne zróżnicowanie dochodów dotyczy także poszczególnych kontynentów. Badania przeprowadzone w tym zakresie przez N. O. Kakwani³⁰ wskazują, że większa nierównomierność rozkładu dochodów występuje w krajach rozwijających się, a mniejsza w krajach rozwiniętych gospodarczo. Opierając się na informacjach pochodzących z Banku Światowego autor wyliczył współczynniki koncentracji dla kilku kontynentów. Średnia wartość współczynników koncentracji dla krajów Afryki wynosi 0,487, Ameryki Łacińskiej — 0,515, Azji — 0,407 i rozwiniętych krajów Europy — 0,380 (bazując na informacjach z okresu 1970-1975). Ponadto (badania te potwierdziły tezę, iż udział grup ludności o najwyższych dochodach w ogólnej sumie dochodów jest mniejszy w krajach rozwiniętych niż rozwijających się. Udziały dochodów 20% ludności o najwyższych dochodach były na poszczególnych kontynentach następujące: Ameryka Łacińska — 56,6%, Afryka — 53,9%, Azja — 47,2%, rozwinięte kraje Europy — 43,1%.

Dalsze badania zróżnicowania dochodów w przestrzeni dotyczyły rozpiętości między dochodami w przekroju poszczególnych krajów świata. J. Whalley³¹ analizował zróżnicowanie rozkładów dochodów ludności w 80 krajach świata posługując się wskaźnikiem koncentracji oraz udziałem dochodów najbardziej zamożnych grup w ogólnych dochodach ludności danego kraju. I chociaż skala zróżnicowania zmniejsza się wraz z upływem czasu, to jednakże rozpiętości dochodów między krajami biedniejszymi i bogatszymi są bardzo duże. Należy przy tym pamiętać, że stałe lub nawet zmniejszające się zróżnicowanie wyrażone w jednostkach względnych nie eliminuje wzrostu zróżnicowania wyrażonego w jednostkach bezwzględnych. A te rozpiętości, właśnie wyrażane w danych bezwzględnych, są najbardziej czytelne i uchwytne dla przeciętnych obywateli.

W innym badaniu J. Cromwell³² uszeregował 67 krajów świata według malejącego współczynnika koncentracji wyliczonego dla rozkładu dochodów ludności według wysokości. Trudno tutaj przytaczać całą listę tych państw, ale może dla zobrazowania ogólnej prawidłowości wymie-

²⁹ Ibidem, s. 424.

³⁰ N. O. Kakwani, *Income Inequality and Poverty (Methods of Estimation and Policy Applications)*, Oxford 1980, s. 385-389.

³¹ J. Whalley, *The Worldwide Income Distribution: Some Speculative Calculations*, The Review of Income and Wealth, September 1979, series 25, number 3, ss. 261 - 276.

³² J. Cromwell, *The Size Distribution of Income: An International Comparison*, The Review of Income and Wealth, September 1977, series 23, number 3, ss. 291 - 308.

Tabela 3

Zróżnicowanie dochodów ludności w wybranych krajach świata

Numer kolejny z listy	Kraj	Rok	Współczynnik koncentracji
1	NRD	1964	0,239
2	Czechosłowacja	1958	0,246
3	Polska	1965	0,260
4	Węgry	1962	0,270
11	Jugosławia	1963	0,324
22	Szwecja	1963	0,400
23	Wielka Brytania	1964	0,400
24	Japonia	1962	0,409
26	Stany Zjednoczone	1965	0,414
27	Australia	1962	0,416
28	RFN	1962	0,423
63	Meksyk	1963	0,530
64	Irak	1956	0,568
65	Tajlandia	1962	0,583
66	Gabon	1960	0,584
67	Kolumbia	1969	0,584

Źródło: J. Cromwell, *The Size Distribution*, s. 293-295

nimy poniżej po kilka krajów z (początku, środka i końca tej listy (kraje zostały uszeregowane od najniższych do najwyższych wartości współczynnika koncentracji).

Zawarte w tabeli 3 dane potwierdzają wcześniejsze rozważania o większej równomierności rozkładu dochodów w krajach socjalistycznych niż w krajach kapitalistycznych. Ponadto kraje kapitalistyczne o wysokim stopniu rozwoju gospodarczego charakteryzują się mniejszym zróżnicowaniem dochodów niż kraje rozwijające się. Wskazuje to na istnienie silnego zróżnicowania dochodów na świecie między krajami (biednymi i bogatymi. A. B. Atkinson³³ wykazał, że zróżnicowanie dochodów na świecie jest znacznie większe niż zróżnicowanie dochodów wewnątrz takich państw jak Stany Zjednoczone czy Wielka Brytania. Zmniejszenie wskaźników zróżnicowania dochodów obserwowane w czasie i przestrzeni nie likwiduje ubóstwa wielu grup ludności w różnych częściach świata. Natomiast wzrost ogólnego poziomu oświaty ludności świata powoduje — zdaniem J. K. Galbraitha³⁴, że coraz częściej różnorodne grupy buntują się przeciwko występowaniu dużych różnic bezwzględnych między za-

³³ Autor podaje, że zróżnicowanie dochodów między USA i Tanzanią było jak 1 : 50, a dla przykładu między USA i Grecją jak 1:5 — por. A. B. Atkinson, *The Economics of Inequality*, Oxford 1975, s. 241.

³⁴ Por. J. K. Galbraith, *The Nature of Mass Poverty*, Cambridge, Massachusetts 1979.

możliwością poszczególnych warstw i klas społecznych na naszym globie.

Rozważając zagadnienia poziomu i rozkładu dochodów oraz majątku na świecie należy jeszcze kilka słów poświęcić rozgraniczeniu pojęcia bogactwa w sensie pieniądza i bogactwa w sensie wiedzy technologicznej, majątku trwałego czy zdolności produkcyjnej. Przykładem krajów reprezentujących bogactwo w sensie pieniądza są państwa Bliskiego Wschodu, otrzymujące wysokie dochody z tytułu sprzedaży ropy naftowej. Ludność tych krajów dysponuje wysokimi kwotami pieniędzy, które przeznaczone są na nabywanie różnorodnych dóbr o charakterze konsumpcyjnym. Korzystanie z tych dóbr i ich nabywanie jest możliwe tak długo, jak długo następuje napływ środków pieniężnych za sprzedawane surowce. Budowanie drogich mieszkań i samochodów w Kuwejcie czy nie wykorzystane inwestycje w Libii nie są żadną gwarancją utrzymania bogactwa na obecnym poziomie po zmniejszeniu się wpływów ze sprzedaży ropy naftowej. Brak inwestycji w ludzi, w ich wykształcenie i wiedzę daje tylko pozorny i krótkotrwały wzrost poziomu życia opierający się na wysokich dochodach. Przykładem gwałtownego odwracania się stopy życiowej społeczeństwa jest Libia na przełomie lat 1982/83, gdzie bardzo mocno zmniejszyły się wpływy ze sprzedaży ropy naftowej, co wywołało gwałtowny spadek poziomu dochodów i poziomu życia społeczeństwa.

Inaczej jest natomiast w krajach wysoko uprzemysłowionych, gdzie wiedza technologiczno-organizacyjna i potencjał sił wytwórczych gwarantują wzrost dochodów społeczeństwa i w krótkim czasie hamują jego spadek w okresach kryzysów gospodarczych. Powyższe uwagi wskazują, że niewielkie zróżnicowanie dochodów między dwoma krajami w danym momencie czasu może łatwo okazać się bardzo duże w okresie następnym, jeśli w jednym kraju dochody opierają się tylko na bogactwie w sensie pieniądza, a w drugim głównie na majątku produkcyjnym.

TRENDS OF CHANGES IN INCOME AND PROPERTY DISTRIBUTION OF THE WORLD POPULATION

Summary

Examining and comparing changes in income and property distribution of the population in many states is very often difficult on account of different method of gathering statistical data. This concerns differences in systems of taxation of population's income, socio-demographic structure of society, number of households and first and foremost choice of household samples for representative studies. Coefficients of concentration and decile measures are the most common methods of describing income distribution.

The studies carried out in the last decades (from the end of former century) allow to formulate a rule that degree of inequality of income and property

distribution in households diminishes slowly as the time flows. Property of population being a function of a long-run income on the one hand and affecting the short-run incomes on the other, is distributed more inequally in societies than incomes.

Differentiation of population incomes according to their amount is higher in capitalistic countries and lower in socialist ones. Increase in a range of incomes as expressed in absolute numbers can be observed as a level of concentration coefficients for income decreases. There can be also a difference in space observed between those countries which are considered to be rich in a sense of tenders of payment and those of a highly developed industry, technology and considerable productive property.